

AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü

Öz

Soğuk Savaş sonrası uluslararası politikanın değişen dinamikleri, dış politikayı şekillendiren etmenlerin çeşitlenmesini de beraberinde getirmiştir. Dış Politika Analizi (DPA), devletin “kara kutusunu” açarak bu çeşitliliğin analiz edilebilmesine imkan sağlamıştır. Fakat Türk dış politikasıyla ilgili yapılan çalışmaların söz konusu çeşitliliği analiz etme noktasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu çalışma yasal bağlamda kurumların, pratik bağlamda ise iç siyasi güçlerin AK Parti döneminde dış politika yapım sürecindeki rollerini analiz etmeyi ve literatürdeki eksiklikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, AK Parti döneminde Cumhurbaşkanlarının dış politika yapım süreçlerindeki rolü anayasanın tanımış olduğu yetkiler bağlamında ele alınacak ve “iç güçler” konfigürasyonundan etkilenerek yasal zeminin ötesinde ortaya çıkan fiili durum detaylı bir şekilde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika Yapım Süreci, Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanının Rolü, Türk Dış Politikası.

Hamza Yurteri

Araştırma Görevlisi,
Ankara Yıldırım Beyazıt
Üniversitesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü.

The role of Turkish Presidents in the Foreign Policy of the Justice and Development Party

Abstract

After Cold War changing dynamics of international politics bring about diversification of determinants of foreign policy. Foreign Policy Analysis (FPA) provides an opportunity for analyzing the diversification by opening the "black-box" of the state. However, it is seen that the studies, related with Turkish foreign policy, remain incapable in order to analyze influence of the diversification on Turkish foreign policy. This study focuses on filling the deficiency in the literature by investigating role of the institutions in the legal context and role of domestic powers in actual context during the AK Party period. Within this direction, in this study, the role of Presidents in Turkish foreign policy making processes during the AK Party period will be evaluated in the "legal context" by regarding the authority given by the constitution and beyond the legal status, de facto situation taken place by being influenced of balance of "domestic powers" will be examined in detail.

Key words: Foreign Policy Decision-Making Process, Role of President in Turkish Foreign Policy, Turkish Foreign Policy.

دور رؤساء الجمهورية في السياسة الخارجية التركية في مرحلة حزب العدالة والتنمية

الملخص

إن الديناميات المتغيرة للسياسة الدولية بعد الحرب الباردة، أدت إلى تعدد أنواع العوامل والمؤثرات التي تشكل السياسة الخارجية. وإن تحليل السياسة الخارجية يمكننا من فتح الصندوق الأسود للدولة وتحليل هذا التعدد. ومع ذلك، نجد أن الدراسات المتعلقة بالسياسة الخارجية التركية، لا تزال غير قادرة على تحليل تأثير هذا التنوع في السياسة الخارجية التركية. تركز هذه الدراسة على سد النقص في الأدبيات المرتبطة بهذا الموضوع، من خلال التحقيق في دور المؤسسات ضمن السياق القانوني ودور السلطات المحلية ضمن السياق الفعلي خلال فترة حزب العدالة والتنمية. وسيتم في هذه الدراسة تقييم دور الرؤساء في عمليات صنع السياسة الخارجية التركية خلال فترة حزب العدالة والتنمية ضمن «السياق القانوني»، من خلال مناقشة ما يتعلق بالسلطة التي يمنحها الدستور، وما وراء الوضع القانوني. كما ستم في هذه الدراسة تقييم الوضع الفعلي الذي تم اتخاذه من خلال التأثير في توازن «القوى الداخلية».

الكلمات المفتاحية: مرحلة صناعة السياسة الخارجية، دور رئيس الجمهورية في السياسة الخارجية التركية، السياسة الخارجية التركية.

GİRİŞ

Geleneksel uluslararası ilişkiler paradigması olarak kabul edilen realist yaklaşıma göre dış politika devletlerin kararları olarak görülmektedir. Dış politika, etkileşime açık olan bir sürecin çıktısı olarak değerlendirilmemiş, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletlerin rasyonel kararları olarak kabul görmüştür. Ancak 20. Yüzyılın son çeyreğinde küresel dengelerde yaşanan köklü değişiklikler, söz konusu varsayımların dünya siyasetinde meydana gelen olayları açıklamakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Bunun yanında ulusal tehdit algılamaları çeşitlenmiş, salt askeri tehditlerin dışında terörizm, çevre sorunları, enerji güvenliği, ekonomik sorunlar ve göç gibi yeni güvenlik meseleleri devletlerin önlem alması gereken öncelikli meseleler haline almıştır. Dolayısıyla, devletler ulusal güvenlik politikalarını, yeni tehdit algılamalarına cevap verecek bir nitelikte geliştirmek durumunda kalmışlardır. Kısacası dış politika “girdi”lerinin çeşitlenmesi “çıkıtı”ların da çeşitlenmesini zorunlu kılmıştır.

Bu değişim, devleti tek bir analiz birimi olarak kabul eden ve kara-kutu ile simgeleştiren geleneksel paradigmanın sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle, dış politikayı şekillendiren farklı dinamiklerin varlığı ve dış politikanın bu dinamiklerden etkilenerek bir sürecin sonucunda ortaya çıktığı varsayımı kara-kutunun açılmasını³³³ gerekli kılmıştır. Yine Rosenau³³⁴ da devlet merkezli çalışmalardan ziyade devlet dışı aktörlerin de analiz birimi olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylece devlet dışı ve ulus altı aktörlerin yanı sıra kimlik eksenli paradigmlar ve devletin karar mercilerinde bulunan liderlerin kişisel özelliklerini ve rol algılamalarını dikkate alan yaklaşımlar yaygınlık kazanmaya başlamıştır.³³⁵ Özetle, sabit ve verili olarak kabul edilen kimlik, kültür, liderlik, yönetim sistemi ve iç güçler dengesi gibi birçok faktör, dış politika analizi çalışmalarına dahil edilmiştir.

Hudson ve Vore ise dış politikaya ilişkin söz konusu değişimi, yapmış olduğu “*Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow*” çalışmasında ele almış ve artık uluslararası ortamda sabit ve tahmin edilebilir bir sitemden bahsedilemeyeceğini, dolayısıyla nesnel olarak işlevselleştirilmiş verinin dış politika analizi için yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Bu yönüyle dış politika analizi olaya ve aktöre göre spesifik çalışmalarını gerektire-

³³³ Chris Alden & Amnon Aran, *Foreign Policy Analysis*, (Oxon, Routledge, 2017), s.25.

³³⁴ James N. Rosenau, “A Pre-Theory Revisited: World Politics in Era of Cascading Interdependence”, *International Studies Quarterly*, Cilt 28, No 3, 1984, ss. 245-305.

³³⁵ Birol Akgün, “Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Dış Politikadaki Rolü”, *Çankaya’da İlk Üç Yıl*, (Ocak 2011), ss. 53-65, s.53.

bilmektedir. Kubalkova³³⁶ da dış politikanın önemli bir boyutunun iç politik süreçlerin sonucunda oluştuğuna işaret ederek; “dış politikanın hükümetler içindeki ve çeşitli birimler arasındaki karmaşık iletişimi, algı ve yanlış algıları, diğer ülkelerin imajlarını ve ilgili herkesin ideolojilerini ve kişisel eğilimlerini” kapsadığını belirtmektedir.

DPA'nın önemli temsilcilerinden Hudson³³⁷ bir taraftan neorealist ve sosyal inşacıları insanı makine olarak varsaymaları sebebiyle eleştirirken diğer taraftan sadece insanoğlunun kimlik, kültür ve düşünce sahibi olabileceğini, dolayısıyla da sadece insanın sosyalleşebileceğini veya diğer olguları sosyalleştirebileceğini vurgulamaktadır.

Tüm bu gelişmeler, dış politikanın bir çıktıdan ziyade bir süreç olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Söz konusu sürece dâhil olan ulus altı yapıların süreçteki rolleri, dış politikayı anlamlandırmak için elzemdir. Bu noktada belirtildiği üzere dış politika sadece uluslararası çevreden değil, iç güçler konfigürasyonundan da etkilenmektedir. Söz konusu etkileşim süreci Putnam³³⁸ tarafından “*iki düzlemlili bir oyun*” olarak tanımlanmıştır. Bu anlayışın gereği olarak, bir ülkenin dış politikasını analiz etmek için öncelikle dış politika yapımına ilişkin yasal ve kurumsal çerçevenin bilinmesine; ardından da süreci yönlendiren fiili durumun değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Dış politikanın yasal ve kurumsal çerçevenin ötesinde, pratik bir sürecin sonucunda şekilleniyor olması, fiili durumun incelenmesini gerekli kılmıştır.

Karar birimlerinin dış politika yapım sürecindeki rolleri ve bu rolleri nasıl sürece yansıtacakları ülkelerin rejim tipleri, hükümet sistemleri ve iç güçler konfigürasyonları ile ilgilidir.³³⁹ AK Parti döneminde parlamenter sistem ve cumhurbaşkanlığı sistemi olmak üzere iki farklı hükümet sistemi benimsenmiştir.

Bu noktada Türk dış politikası uzun yıllar siyasetin ötesinde bürokratik elitlerin elinde şekillenen ve anayasal olarak yetkili karar birimlerini sınırlayan askeri üst bürokrasinin kontrolünde³⁴⁰ otonom bir alan olarak kalmıştır.³⁴¹

³³⁶ Vendulka Kubalkova, *Foreign Policy in a Constructed World*, (New York: M.E. Sharpe, 2001), s.17-19.

³³⁷ Valerie M. Hudson, *Foreign Policy Analysis Classic and Contemporary Theory*, (Boulevard: Rowman & Littlefield, 2014), s. 11-12.

³³⁸ Robert D. Putnam, “Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-level Games”, *International Organization*, Cilt 42, No 3, 1988, ss. 427-460.

³³⁹ Gencer Özcan, “Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika 1983-1993”, Faruk Sönmezöğlü, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (İstanbul, Der Yayınları, 1994) ss. 293-316, s. 295..

³⁴⁰ Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy*, (Seattle, University of Washington Press, 2003), s. 75.

³⁴¹ Birol Akgün, age, s.57.

Fakat Soğuk Savaş sonrası dönemde bahsedilen köklü değişimlerden, Türk dış politikası da etkilenmiştir. 2000 sonrası dönemde özellikle AK Parti'nin iktidara gelmesiyle siyasal sorumluluğu olmayan karar birimlerinin dış politika yapım sürecindeki rolleri anayasal sınırlara göre yeniden düzenlenmiştir. 2017 Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanlığı Türk dış politikasının yapım ve uygulama sürecinde hayati bir rolü üstlenmiştir. Günümüzde Türk dış politikasını anlamak için Cumhurbaşkanlığının rolünün analiz edilmesi elzemdir. Söz konusu çalışmada AK Parti döneminde Cumhurbaşkanlığının Türk dış politikası yapım sürecindeki rolü yasal ve kurumsal çerçevede ele alınacak ve formel durumun süreç boyunca değişen iç güçler konfigürasyonu ile etkileşimi değerlendirilecektir.

PARLAMENTER SİSTEMDE YASAL DURUM

Dış politikayı şekillendiren ilk faktör söz konusu devletin kendi iç hukukudur.³⁴² Karar birimleri iç hukukun belirlemiş olduğu çerçevede dış politika ile ilgili süreçlere dâhil olabilmektedir. Bu noktada her ülke karşılaştıkları uluslararası meselelere yönelik politika geliştirmek adına anayasal bir mekanizmaya sahiptir. Karar birimlerinin sorumlulukları ve yetkileri anayasal olarak belirlenmiştir.

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın ortaya koymuş olduğu sistemin siyasal krizlere ve kilitlenmelere zemin hazırladığı varsayımıyla hazırlanmıştır. Çünkü 1961 Anayasasında, Cumhurbaşkanlığı dâhil hiçbir kurum "devlet iktidarını" kriz çözme inisiyatifi ile kullanma yetkisi ile donatılmamıştır. Karar verme süreçlerindeki yetkiler çeşitli aktörler arasında paylaştırılarak sıkı bir denge mekanizması kurulmuş, yargı yürütme ve yasama organı karşısında güçlendirilmiştir. Akın'a³⁴³ göre 12 Eylül yönetiminin en çok şikâyetçi olduğu konulardan biri Çankaya'nın yetkisizliği olmuştur.

1961 Anayasası'nın yürütmeyi yasama ile sınırlandırma girişimi, siyasi tikanıklıklara çözüm üretemeyen bir yürütme erki ortaya çıkarmış ve söz konusu tikanıklıklar, krizlere dönüşmüştür.³⁴⁴ Örneğin; 1980 yılına gelindiğinde Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresi tamamlanmasının ardından, yüzden fazla oylamanın sonucunda TBMM, yeni bir Cumhurbaşkanı

³⁴² Hüseyin Pazarıcı, *Türk Dış Politikası ve Hukuk*, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, 2008, ss. 119-132, s.120.

³⁴³ Ridvan Akın, *Gaziden Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007*, (İstanbul, Türkiye İş Bankası Press, 2009), s.97.

³⁴⁴ Mahmut Çekiç, "1982 Anayasası'nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* Sayı 7, (Haziran 2016), ss.441-478, s. 456.

seçememiştir.³⁴⁵ 1982 Anayasası bu tikanıklıkları aşmak amacıyla yürütme erkini güçlendirmiştir.

1982 Anayasası, yürütme organları olan Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu dengesinde Cumhurbaşkanlığına verdiği yetkiler ile ön plana çıkarılmış ve dış politika yapımında daha belirleyici kılmıştır.³⁴⁶ Bunun yanında, oldukça geniş yetkilere sahip olan Cumhurbaşkanı, siyasi ve hukuki olarak hiçbir sorumluluğa sahip değildir. Gönenç'e göre söz konusu yönetim sistemi, parlamenter sistemin gereklilikleri ile çalışmaktadır.³⁴⁷ Gözler ise bu görüşe karşı çıkarak, 1982 Anayasası'nın benimsediği hükümet sisteminin, parlamenter sistemin asli ve tali tüm gerekliliklerini³⁴⁸ taşıdığını belirtmiştir.³⁴⁹

1982 Anayasası'nın 104. maddesinde Cumhurbaşkanı devletin başı olarak tanımlanmaktadır. Aynı maddenin devamında Cumhurbaşkanının dış politikaya ilişkin görev ve yetkileri, şöyle ifade edilmiştir:³⁵⁰

“Gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulunu başkanlığı altında toplantıya çağırarak,

Yabancı devletlere Türk Devletinin temsilcilerini göndermek, Türkiye Cumhuriyetine gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek,

Milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak,

Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmek,

Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek,

Millî Güvenlik Kurulunu toplantıya çağırarak,

Millî Güvenlik Kuruluna Başkanlık etmek,

Başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararıyla sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilân etmek ve kanun hükmünde kararname çıkarmak...”

105. madde ise Cumhurbaşkanının 104. maddede kendisine tanınan yetkileri kullanması durumunda sorumsuzluk halini düzenlemektedir. Buna

³⁴⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2016), s.381.

³⁴⁶ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, (Ankara, Yetkin Yayınları, 1988), s.38-41.

³⁴⁷ Levent Gönenç, “Türkiye'deki Hükümet Sistemi Tartışmalarına İlişkin Değerlendirmeler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt 9, Sayı 51, 2013, ss. 269-279, s. 272.

³⁴⁸ Gözler'in *Cumhurbaşkanı-Hükümet Çatışması* adlı çalışmasında Arend Lijphart'dan aktardığına göre parlamenter sistemin asli gerekliliği hükümetin yasama organından kaynaklanması ve hükümetin yasama organına karşı sorumlu olması iken, tali gerekliliği ise yürütmenin, yasamayı feshedebilmesi, aynı kişinin hem yasama hem yürütmede görev alabilmesi ve Bakanlar Kurulu'nun yasamanın çalışmalarına katılabilmesidir.

³⁴⁹ Kemal Gözler, *Cumhurbaşkanı-Hükümet Çatışması*, (Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000), s.21.

³⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1982.aspx>, (Erişim tarihi: 05.06.2019)

göre, Cumhurbaşkanının karşı-imza kuralına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği işlemler dışındaki bütün kararların, Başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanacağı ve doğacak olan sorumluluğun ise Başbakan ve ilgili bakana ait olacağı belirtilmektedir. Bunun yanında Cumhurbaşkanının kararlarına itiraza ilişkin tüm yargı yolları kapatılmış, Cumhurbaşkanının siyasi hiçbir karardan yargılanamayacağı, sadece vatana ihanetten yargılanabileceği belirtilmiştir.

1982 Anayasası'nda, Cumhurbaşkanının yürütme organında bahsedilen şekilde oldukça geniş yetkilere sahip olmasını Sevinç, 1982 Anayasası'nda, Cumhurbaşkanının parlamenter rejimin bekçiliğini ve ağabeyliğini üstlendiği şeklinde yorumlamıştır.³⁵¹ Duran ise anayasal olarak geniş yetkilere sahip bir cumhurbaşkanının kabul edilmesi ile "*siyasi iktidar yanında bir devlet iktidarı*" yaratıldığını düşünmektedir.³⁵² Ayrıca hükümetin yapacağı üst düzey bürokratik atamalar, cumhurbaşkanının onayına bağlanmıştır. Cumhurbaşkanının imzasının olmadığı bir atama kararnamesinin yürürlüğe girmesi imkânsız hale gelmiştir. Söz konusu yasal düzlem, Cumhurbaşkanına iç güçler dengisine ve liderin kişisel özelliklerine bağlı olarak karar verme mekanizmasını yönlendirme imkânı tanımaktadır.

Kısacası; 1982 Anayasası, önceki anayasaların sembolik yetkiler tanıdığı Cumhurbaşkanlığı makamının karar verme mekanizması içerisinde belirleyici bir rol üstlenmesinin önünü açmıştır. Bu yönüyle 1982 Anayasası, Cumhurbaşkanına tek başına işlem yapma yetkisi tanımak suretiyle, Cumhurbaşkanının dış politika yapım sürecini oldukça aktif ve karar alıcı bir pozisyonda³⁵³ yönlendirebilmesine imkân tanımıştır.³⁵⁴

Anayasanın 117. maddesinin yanında Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, TSK'nın görev ve yetkilerini düzenlemiştir. Bu noktada Şener, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesine işaret ederek, Türkiye'de ordunun neredeyse proteryan bir rolü üstlendiğini belirtmektedir.³⁵⁵ Ayrıca Şener, söz konusu maddede tanınan koruma ve kollama görevinin ordunun kendi iç mekanizmasının tayin ettiğini, sivil-siyasal otoriteye bu konuda söz hakkı tanınmadığını ve söz konusu görevin anayasanın üye-

³⁵¹ Murat Sevinç, "Güncel Gelişmelerin Işığında 1982 Anayasası'na Göre Cumhurbaşkanı", AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 57, Sayı 2, 1994, ss. 109-137, s. 121.

³⁵² Lütfi Duran, Türkiye Yönetiminde Karmaşa, (İstanbul, Çağdaş Yayınevi, 1988), s. 51.

³⁵³ Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, (Ankara, Liberte Yayınları, 2003), s. 207.

³⁵⁴ Ramazan Gözen, "Türk Dış Politikasında Karar Alma Mekanizması, Turgut Özal ve Körfez Krizi", Yeni Türkiye Dergisi, 1996, ss. 286-303, s. 291.

³⁵⁵ Bülent Şener, *Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği (1923-2010)*, (Ankara, Barış Yayınevi, 2013), s. 264.

rinde bir norm niteliğinde kabul gördüğünü ifade etmiştir. Böylece, TSK'nın siyaset sahnesindeki özerkliğine meşruiyet sağlanmaktadır. İzol'ün deyişiyle TSK ile Türk dış politikası arasında bir konsensüs olmak durumundadır.³⁵⁶ Ayrıca TSK, dolaylı olarak anayasal bir kurum olan MGK aracılığıyla da süreci etkileyebilme kapasitesine sahiptir.³⁵⁷

1982 Anayasası ile MGK ile ilgili en önemli değişikliklerden bir tanesi kurulun statüsü ile ilişkilidir. Anayasal olarak danışma kurulu hüviyetine sahip olan MGK'nın kararları anayasadaki değişikliklerle birlikte "...*Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınması...*" sağlanmıştır. Bu durum Tezkan'a göre MGK'nın karar verme mekanizmasında Bakanlar Kurulu'nun üstünde konumlandırıldığına işaret etmektedir.³⁵⁸

Anayasal çerçevenin dışında kurumsal yapı da, kurumların yaklaşımını etkilemektedir. Bu noktada March ve Olsen yapmış oldukları çalışmada devletlerin siyasi kültürünü yansıtan kurumların ve kurumsal geleneğin dış politika yapım sürecindeki tercihleri ve yaklaşımları etkileyebildiğini belirtmiştir.³⁵⁹

Cumhurbaşkanlığının teşkilat yapısına dair ilk düzenleme söz konusu anayasada yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığının teşkilat yapısı anayasada Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği altında oluşturulmuştur. Anayasanın 107. maddesi Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği Ofisine, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile yayınlanması şartıyla, Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı ile ilgili her türlü düzenleme yapma yetkisi vermiştir. Bu bağlamda 1982 sonrasında Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı aşağıdaki gibi şekillenmiştir:

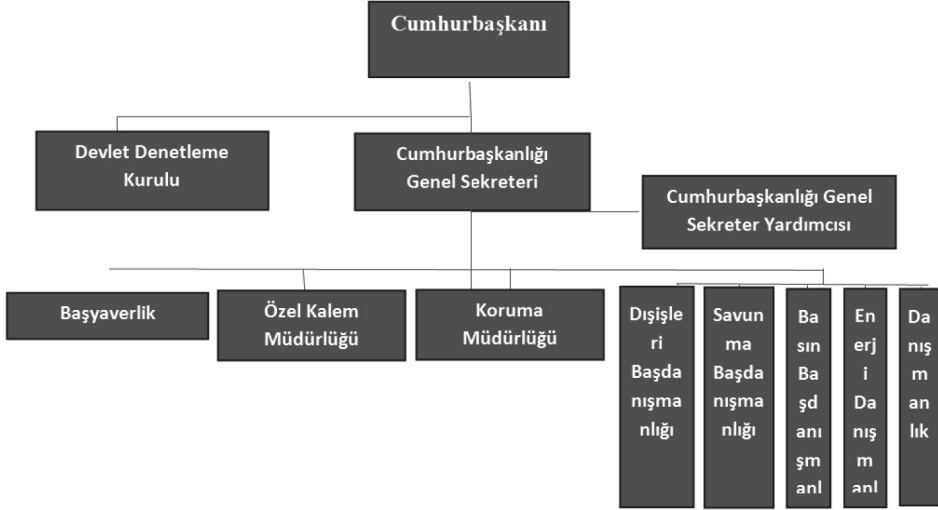
³⁵⁶ Ramazan İzol, "Türkiye'de Ordu'nun Siyasi Varlık Sebepleri", Mülkiye Dergisi, Cilt 16, Sayı 235, 2002, ss.193-215.

³⁵⁷ Bülent Şener, age, s.265.

³⁵⁸ Yılmaz Tezkan, *Siyaset, Strateji ve Millî Güvenlik*, (İstanbul, Ülke Yayınevi, 2000), s. 30.

³⁵⁹ James G. March ve Johan P. Olsen, "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", *The American Political Science Review*, Cilt 78, Sayı 3, 1984, ss: 734-749.

Tablo 1: 1982 Anayasasına Göre Cumhurbaşkanlığı Teşkilat Şeması



Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005, 2005, Ankara: Cumhurbaşkanlığı, s. 353.

PARLAMENTER SİSTEMDE FİİLİ DURUM

Dış politikaya ilişkin meselelerin gerek yapım sürecinde gerekse de uygulama sürecinde, karar birimlerinin yetki ve görevlerini belirleyen mevcut yasal durum, zaman zaman fiili durum ile uyuşmayabilmektedir. Gözen'e göre anayasada karar birimlerine tanınan roller ile karar birimlerinin dış politika yapım sürecindeki rolleri arasında farklılıkların olması, Türk dış politikasını anlamak için karar birimlerinin güç dengesini analiz etmeyi gerekli kılmıştır.³⁶⁰

Özal'ın görev süresi boyunca dış politika yapım sürecinin merkezine Çankaya'yı yerleştirmesi³⁶¹ ve Demirel'in Cumhurbaşkanlığı görevinde MGK'nın söz konusu süreci yönlendirmede ayrıcalıklı rolü yasal durumun ötesinde bir fiili duruma işaret etmektedir. Bu farklılık, yasal durumun ya-

³⁶⁰ Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, (Ankara, Palme Yayınları, 2008), s. 24.

³⁶¹ Metin Heper, "Islam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan", *Insight Turkey*, Cilt 15, Sayı 2, 2013, ss. 141-156, s. 145; Erkan Ertosun, "Dış Politikada Özal'lı Yıllar: 1983-1993", Cihat Göktepe ve Tuba Ünlü Bilgiç (ed.), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1946 - 2012*, (İstanbul, Ufuk Yayınları, 2014), ss. 290-318, s. 296.

nında, fiili durumun da analiz edilmesini gerekli kılmıştır.³⁶² Bu minvalde AK Parti hükümetleri döneminde görev alan Sezer, Gül ve Erdoğan'ın görev süreleri sırasında dış politika yapım sürecine tesir eden iç güçler dengesinin nasıl şekillendiği irdelenecektir.

Ayrıca, iç politika ile dış politika arasında sıkı bir ilişki ve etkileşimin olduğu tartışmasız bir gerçektir. Bir çıktı olarak dış politika, iç siyasi gelişmelerden direk etkilenebilmektedir. Buradan hareketle, incelenen dönemde, Türkiye'de iç siyasal yapılanmaya göz atarak, dönemin dış politikasının hangi şartlar altında şekillendiğinin irdelenmesi, söz konusu dönemdeki dış politikayı anlamlandırabilmek açısından yerinde olacaktır.

a) Ahmed Necdet Sezer Dönemi

Sezer'in Cumhurbaşkanlığı görevine başlamadan önce dış politika yapım süreci, ordunun hamiliğinde şekillenmiştir.³⁶³ MGK'nın çizdiği sınırlar içerisinde dış politikaya dâhil olan hükümet ve cumhurbaşkanı gibi bakanlık da dış politika yapım sürecindeki ağırlığını kaybetmiştir. Kuzey Irak'ta ve Ege'de yaşanan gelişmeler güvenlik ve askeri önlemlerin dış politikada öncelikli olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır.³⁶⁴ Bu durumun neticesinde ordu zaman zaman hükümeti ve anayasal olarak sorumlu organları dahi sürecin dışında tutacak şekilde dış politikayı yönlendirmiş ve ulusal ve uluslararası basına demeçler vererek dış politikanın söylemsel altyapısını hazırlamıştır.³⁶⁵

Ordunun dış politikaya hamilik yaptığı 90'lı yıllardan farklı olarak, bu dönemde hükümetin Avrupa Birliği reformları çerçevesinde başlattığı girişim, ordunun demokratik ülkelerdeki sınırlarına çekilmesi için güçlü bir dayanak oluşturmuştur. Bu değişim ise şüphesiz ki Soğuk Savaş sonrası gelişen uluslararası ilişkilerin yeni dinamiklerinden de etkilenmiştir. Bu noktada iç siyaset dengesini bu denli etkileyen küresel faktörlerin, iç siyaseti etkilediği çerçevede irdelenmesi yerinde olacaktır.

³⁶² Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, (İstanbul, Alfa Yayınları, 2017), s.235; İlhan Uzgel, "TDP'nin Oluşturulması", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2001), ss. 79-93, s. 87.

³⁶³ Muharrem Aksu, "Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 17, Sayı 3, 2012, ss. 441-465, s. 454.

³⁶⁴ Gencer Özcan, "Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (ed.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002), ss. 19-62, s. 47-53.

³⁶⁵ Bulut Gürpınar, "Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 39, 2013, ss. 73-104, s. 82-86.

Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşmenin etkisiyle egemenlik kavramının katı sınırları, pratikteki geçerliliğini yitirmiş, iç-dış politika ayrımı tamamen ortadan kalkmıştır.³⁶⁶ Böylece dış politikanın “yüksek siyaset” (*high politics*) olarak adlandırılan ve gündeminde ulusal güvenliği önceleyen hüviyeti değişime uğrayarak siyasallaşmış ve iç politika ile eklemlenmiştir. Dış politikanın hüviyetindeki bu değişim, onu oluşturan aktörlerin de küresel koşullara uyum sağlayacak şekilde kendilerini dönüştürmelerini gerekli kılmıştır. Soğuk Savaş’ın iki kutuplu dünya düzeninde ulusal çıkarları korumak adına ordunun dış politika yapım sürecini domine ettiği düzenin, tehdit algılamalarının ve güvenlik konseptinin değişime uğraması ve dış politika araçlarının küreselleşme ile birlikte çeşitlenmesi, formel olarak kurumları bu değişime ayak uydurmaya zorlamıştır. Dolayısıyla dış politika yapım sürecine katılan aktörler, kurumsal olarak yeniden yapılanma yoluna gitmiştir. Yeniden yapılanma süreci, kurumlar arasındaki hiyerarşiyi etkilediği gibi, kurumlar arasındaki iktidar ilişkilerinin de yeniden kurgulanmasına sebebiyet vermiştir.

Örneğin 2000’li yıllarda Sovyet destekli gruplara karşı tehdit algılamasının ortadan kalkmasıyla NATO’nun Türkiye’den Soğuk Savaş yıllarındaki beklentilerine işaret ederek karar verme sürecini domine eden ordunun, en önemli dayanaklarından biri ortadan kalkmıştır.³⁶⁷ Yeni küresel yönelimler, salt güvenlik perspektifi ile olaylara yaklaşan ordudan ziyade sivil idarelerin karar verici pozisyona gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu noktada hükümet, ordunun salt güvelik perspektifinin dışında demokrasi, hukukun üstünlüğü, özgürlükler ve insan hakları gibi söylemlerini kullanarak Avrupa Birliği reformlarına uyum sağlamak adına başlattığı girişim ile yeni yüzyılın küresel yönelimlerine cevap verebileceğini göstermiştir. Söz konusu uluslararası gelişmeler Türkiye’de iç siyaseti dönüştürmüş, ordunun dış politika yapım sürecinde dengelenmesine olanak sağlamıştır.³⁶⁸

Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti, %34.4 oy oranı ile TBMM’deki 550 koltuğun 365’ini kazanarak tek başına iktidar olmuştur. Bu dönemde AK Parti’nin tek başına iktidara gelmesi, dış politika yapım sürecine katılan ak-

³⁶⁶ Burhanettin Duran, “Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan (ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, (Ankara, SETA Yayınları, 2011), ss.13-64.

³⁶⁷ Gencer Özcan, “Türk Dış Politikasında Sosyo-Politik Yapı ve Aktörler”, Faruk Söznmezoğlu (ed.), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, (İstanbul, Der Yayınları, 2012), ss. 5-54, s. 27.

³⁶⁸ Muharrem Aksu, age, s. 456.

törlerin iktidar ilişkileri yeniden yapılandırılmasına katkı sağlamıştır. Bu yapılanmanın işaretleri ise AK Parti'nin parti programında görülmektedir.³⁶⁹

“AK Parti dış politikada karar verme ve uygulama sürecinin sadece bürokrasinin katılımıyla yürütülmesinin yetersiz kaldığı görüşündedir. Bu tür kararlara parlamentonun ve toplumun çeşitli kesimlerinin katılımı sağlanarak Türkiye'nin dış politikadaki etkisi ve gücünün artacağına inanılmaktadır.”

Özcan'a³⁷⁰ göre 90'lı yıllarda ordunun dış politikada artan etkisi ile dış politika yapım sürecindeki ağırlıklarını kaybeden bakanlık, parlamento ve toplumu oluşturan farklı kesimler, parti programında yer alan bu ifadeleri eski konumlarını kazanabilmeleri adına bir fırsat olarak görmüştür. Bu noktada hükümet karar verme mekanizmasında ordunun ağırlığına son vermek ve kendi sivil iktidarını tesis etmek adına AB uyum sürecine kararlılıkla sahip çıkarken, bakanlık da dış politikadaki geleneksel ağırlığını yeniden elde etmek için hükümete destek vermiştir.³⁷¹ Özcan, bu dönemde bakanlığın süreçteki etkisinin artmasını, dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün parti içindeki konumu ile ilişkilendirmektedir.

Bu dönemde AB ile uyum süreci gibi küresel yönelimlerin gereği olarak orduyu bu denli etkin kılan yasal zeminde değişiklikler yapılmıştır. 2004 yılında, MGK Genel Sekreterliği'ne dış politika yapım sürecinde adeta bir otomom sağlayan, Bayramoğlu'nun ifadesiyle MGK Genel Sekreteri'nin “gölge başbakan” olarak karar mekanizmasında yer almasını öngören yönetmelik yürürlükten kaldırılmıştır.³⁷²

Hükümet, başbakanlığa bağlı olarak Güvenlik İşleri Genel Müdürlüğü ve Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı gibi yetkili kurumlar oluşturmak suretiyle karar birimleri tarafından MGK'ya aktarılan bilgi ve istihbaratın başbakanlığa aktarılması sağlanmıştır. Tüm bu düzenlemeler göstermektedir ki; karar verme mekanizmasında askeri üst bürokrasinin, MGK aracılığıyla sahip olduğu belirleyici rolün formel olarak başbakanlığa geçişi sağlanmıştır.³⁷³

Söz konusu formel değişime rağmen fiili durum farklılık göstermeyi sürdürmüştür. Kara Kuvvetleri Komutanı Yaşar Büyükanıt, Irak'ın yeniden yapılandığı dönemde hükümeti politikasızlıkla suçlamış, Dışişleri Bakanı Gül ise Büyükanıt'a Kara Kuvvetleri Komutanı'nın kamuoyuna açıklama yapma

³⁶⁹ Gencer Özcan, age, s. 8.

³⁷⁰ Age, s. 15-17.

³⁷¹ Age, 17.

³⁷² Ali Bayramoğlu, “Asker ve Siyaset”, Birikim Dergisi, Sayı 160-161, Ağustos-Eylül 2002, ss. 28-48, s 44.

³⁷³ Gencer Özcan, age, s. 37.

yetkisinin bulunmadığını hatırlatmıştır.³⁷⁴ Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere ordu sürece hâkim olmamakla birlikte sürecin tamamen dışında konumlanmamakta ısrarcı olacağına sinyallerini vermiştir

Cumhurbaşkanı Sezer ise bu dönemde AB'ye uyum çerçevesinde özellikle 2002'ye kadar atılan adımlara destek vermiş ve süreç tıkandığında inisiyatif olarak uzlaşmayı sağlamaya çalışmıştır.³⁷⁵ Fakat Özcan'ın belirttiği üzere Sezer sonraki dönemde başbakanlık ve bakanlığın Kıbrıs ve Kuzey Irak meselelerine ortak yaklaşımına karşılık ordu ile birlikte hareket etmiştir. Askeri üst bürokrasinin dış politika yapım sürecindeki etkisi kırıldıkça Sezer de sürecin merkezinde rol alamamıştır. Zaten Sezer, görev süresi boyunca kriz potansiyelini barındıran meseleler haricindeki dış politika gündemleri ile yakından ilgilenmemiş, bu tarz meselelerde aktif bir liderlik sergilemeye meyletmemiştir.³⁷⁶

Bu dönemde Başbakan Erdoğan, MGK'nın yetkilerini başbakanlığa devredilmesi ile yasal zemini sağlanan başbakanlığın belirleyici rolünü hayata geçirmekte tereddüt göstermemiştir. Bu dönemde dış politika yapım sürecinin kilit aktörü Başbakan Erdoğan olmuştur. Yine Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve Başbakanlık Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu da bu dönemin dış politika yapım süreçlerinde öne çıkan isimler olmuştur.³⁷⁷

b) Abdullah Gül Dönemi

Kamuoyuna 367 krizi olarak yansıyan, arka planda ise laiklik tartışmalarının ön planda olduğu 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine, TSK e-muh-tıra yayınlarak, Anayasa Mahkemesi ise Cumhurbaşkanlığı seçimi için Meclis'te yapılan oylamayı iptal ederek dahil olmuştur. Bunun üzerine hükümet erken seçime gitme kararı almıştır.

22 Temmuz'da yapılan erken seçimde AK Parti %46.8 ile 341 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) %20.88 ile 112 milletvekili, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ise %14.27 ile 71 milletvekili çıkarmıştı. AK Parti, bu seçim sonuçlarına göre tek başına iktidar olabilmiş ancak Cumhurbaşkanı seçimi için yeter sayısı olan 367 vekile ulaşamamıştı. MHP'nin oylamaya katılacağını açıklaması ile karar yeter sayısı sağlanmış olacaktı.

³⁷⁴ Gencer Özcan, age, s. 14.

³⁷⁵ Age.

³⁷⁶ Fuat Aksu, "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 15, Sayı 59, 2018, ss. 65-87, s.78.

³⁷⁷ Ali Balcı, age, s.292.

Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesi, AK Parti yönetiminin yürütme ve yasama organlarında işleyen süreçleri tamamen yönlendirebilme kabiliyetini ifade etmekteydi. Sezer'in, özellikle bakanlar kurulunun ya da başbakanın karar kıldığı bürokratik atamaları onaylamaması veya bekletmesi AK Parti hükümetinin devletin kadrolarında yani yürütmede tam anlamıyla hakim konuma gelmesini engellemiştir. Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesiyle bu engel ortadan kalkmıştır. Böylece devletin bürokratik omurgasını oluşturan kemalist-seçkinci zümre³⁷⁸ karar mekanizmasından tasfiye edilebilmiştir.³⁷⁹ AB uyum süreci ile ordunun karar verme sürecine yön verme kabiliyetinin sınırlandırılmasının ardından bürokrasideki kemalist yapının tasfiyesi AK Parti'yi yasama ve yürütmede tam anlamıyla belirleyici güç haline getirmiştir.

Özbudun ve Hale AK Parti ve ordu arasındaki münasebeti üç dönemde incelemiştir. Buna göre 2002-2006 arasındaki ilk dönem "kontrollü anlaşmazlık", 2007 yılındaki ikinci dönem "meydan okuma ve kriz", 2007-2008 yıllarındaki üçüncü dönem ise ordunun geri çekilmesi olarak görülmektedir.³⁸⁰

Bu sırada 2007 seçimlerinde cumhurbaşkanı seçiminin mecliste krize sebep olması, ilerleyen yıllarda cumhurbaşkanlığı seçiminin tekrar bir krize dönüşmesinin önüne geçmek adına cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişikliği Ekim 2007 tarihinde halk onayına sunulmuştur. %68.9 ile anayasa değişikliği kabul edilmiştir. Zaten oldukça geniş yetkilere sahip olan cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi Çankaya'yı Ankara'nın güç konfigürasyonunda belirleyici bir konuma taşımıştır. Söz konusu anayasa değişikliği ile artık TBMM tarafından seçilmeyen Cumhurbaşkanı, TBMM'ye karşı değil doğrudan millete karşı sorumlu hale gelmiştir.

Bu dönemde Türk dış politikası Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Başbakan Erdoğan tarafından formüle edilmiştir.³⁸¹ Davutoğlu görev süresi boyunca Türk dış politikasının mimarı pozisyonunda yer almıştır.³⁸²

³⁷⁸ Emre Kongar, 21. *Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, (İstanbul, Remzi Yayınları, 2007), s. 612.

³⁷⁹ Ali Balcı, age, s. 318.

³⁸⁰ Ergun Özbudun ve William Hale, *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı*, (İstanbul, Doğan Yayınları, 2010), ss. 145-153.

³⁸¹ Samet Yılmaz ve Oğuzhan Özdemir, "A More Active Foreign Policy: Domestic Factors of Turkey's Middle East Policy During Second Tenure of Justice and Development Party", *Journal of Management and Economics Research*, Cilt 15, Sayı 3, Eylül 2017, ss. 1-24, s. 17.

³⁸² Alexander Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, Cilt 42, Sayı 6, 2006, ss. 945-964.

Özellikle “stratejik derinlik, ritmik diplomasi ve komşularla sıfır sorun” yaklaşımları ile dönemin dış politikasının ana hatlarını ortaya koyan Davutoğlu, dış politikanın yapılması ve uygulanması süreçlerinde de merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte Başbakan Erdoğan ise güçlü liderliği ile dış politika yapım sürecinin en kilit aktörü olarak süreçte ayrıcalıklı bir role sahip olmuş ve dönemin dış politikasının yönünü tayin etmiştir. Dış politika meseleleri ile yakından ilgilenen Erdoğan’ın yürütmüş olduğu dış politika anlayışının dili, Davutoğlu tarafından oluşturulmuştur.³⁸³

Barber ve Rockman, liderlerin sergiledikleri performans yalnızca onların siyasi özgeçmişleriyle açıklanamayacağını, siyasi liderlerin seçilme biçimleri, ülke içindeki ve dışındaki güç dengeleri ve beklenti iklimi de liderin performansını önemli ölçüde etkileyeceğini vurgulamaktadır.³⁸⁴ Aynı şekilde Gül, görev süresi boyunca dış politika yapım sürecindeki rolü ülke içindeki güç konfigürasyonundan ve iç siyasi dengelerden etkilenmiştir. Gül’ün kendi partisi olan AK Parti’nin iktidarda olmasına rağmen Erdoğan gibi güçlü ve karizmatik bir liderin başbakanlık ve parti genel başkanlığı görevinde olması, Gül’ün karar verme mekanizmasında daha pasif bir rol üstlenmesine sebep olmuştur. Tam da bu nedenle Gül, Başbakana ve Bakanlar Kurulu’na rağmen değil; tersine onlarla çatışmayacak bir siyaset zemininde Cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüştür. Bu minvalde Gül, iç siyasi tartışmalara dâhil olmaya-çağı dış politika meseleleri ile yakından ilgilenmiştir. Gül’ün özel kalem müdüründen basın müşavirine kadar yakın çalışma ekibini dış politika tecrübesi olan kişilerden oluşturması³⁸⁵ bu yönelime işaret etmektedir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, dış politika alanında da Başbakan Erdoğan ile uzlaşma zemininde hareket etmeyi ihmal etmemiş ve karar süreçlerine bu zeminde dâhil olmuştur.

Akgün’e göre Cumhurbaşkanı olarak Abdullah Gül’ün dış politikadaki en belirgin rolü, ihmal edilen alanlarda inisiyatif alarak hükümetin dış politikasına uygun şekilde risk alması olmuştur. Hükümetin AB’ye üyelik kapsamında önceki dinamizmini kaybettiğine dair eleştiriler kamuoyunda yer aldığındaki Gül, ilgili diplomat ve bürokratları Çankaya’ya çağırarak brifingler almış ve sürecin yakın takipçisi olduğunu göstermiştir.

Türkiye bu dönemde çok boyutlu ve dinamik bir dış politika izlemiş ve Davutoğlu’nun tanımlamasıyla “*yakın kara, yakın deniz ve yakın kıta havzası*”n-

³⁸³ Tarık Oğuzlu, “Türk Dış Politikasından Davutoğlu Dönemi”, Ortadoğu Analiz, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009, ss. 43-50.

³⁸⁴ Birol Akgün, age, s. 61.

³⁸⁵ Age, s. 62.

daki ülkeler ile ekonomik, siyasi ve kültürel bağlarını giderek derinleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de bu dinamizme ve çok yönlülüğe uygun olarak Japonya'ya resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bunun yanında hükümetin Afrika açılımı politikasını destek veren Gül, Kenya, Tanzanya, Nijerya, Kongo, Gabon, Gana ve Kamerun'u ziyaret ederek resmi temaslarda bulunmuştur. Gül'ün söz konusu ziyaretleri hükümetin dinamik ve proaktif dış politikasının en üst makamda karşılık bulduğunu göstermektedir.

Gül, manevra alanı dar olan dış politika meseleleriyle de yakından ilgilenmiş ve çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ermenistan ile yürütülen futbol diplomasisinde Gül, Erivan'ı ziyaret ederek iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi adına adımlar atılmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Gül, Irak'taki Bölgesel Kürt Yönetimi ile ilişkilerin geliştirilmesi için Barzani ve Talabani'nin Türkiye'ye davet edilmesine yönelik gerekli adımların atılmasını sağlamıştır. Bu girişimler hükümetin "komşularla sıfır sorun" politikasını tamamlayıcı mahiyette olmasıyla dikkat çekmektedir.

Yoğun diplomatik girişimlere rağmen AB ile yürütülen süreçlerden istenilen sonucun elde edilememesi, Ermenistan ile ilişkilerin istenilen düzeye çıkarılamaması, 2009 Davos krizi ve sonrasında 2011'de başlayan Arap Baharı süreci Türkiye'nin dış politika alanında manevra kabiliyetini kısıtlamıştır. Mısır'da Arap Baharı sürecini tersine çeviren askeri darbe girişimi ve Suriye'de krizin giderek derinleşmesiyle Suriye'nin DAESH ve PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG gibi terör örgütlerinin faaliyetlerine elverişli hale gelmesi, Türkiye'nin milli güvenliğini dış politikada öncelikle hale getirmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin DAESH ve PYD/YPG'yi terör örgütü olarak görürken, AB'nin ve ABD'nin DAESH ile mücadelede PYD/YPG'yi silahlandırması ve desteklemesi Ankara ile batı başkentleri arasında bir gerilim hattı oluşmasına neden olmuştur.

Bunun yanında askeri ve üst bürokrasiden elitist zümrenin tasfiye edilmesi, FETÖ mensuplarının iktidar pozisyonlarına hâkim konuma gelmesinin önünü açmıştır. İktidarın uluslararası kurumsal olmayan bağlantılara sahip olan FETÖ'yu bu hâkim konumlardan tasfiye çalışmasına, devlet kademelerine illegal yöntemlerle sızan FETÖ ilk olarak 2014'te yargıdaki mensupları ile 2017'de ise askeriye içindeki mensuplarının darbe girişimi ile direnmeye çalışmıştır. FETÖ'nün sivil iktidarı ele geçirme girişimleri, Ankara'nın ulusal güvenliğini sağlarken, güvenliğin iç tehditsel boyutunu da gözetmesini beraberinde getirmiştir. Hem dışardan hem içerden ulusal güvenliğini zedeleyen bu tehditler, Ankara'nın güvenlik politikalarına öncelik vermesine neden olmuştur.

Özetle Başbakan Erdoğan dönemin dış politikasının aklını ve hedeflerini ortaya koyan isim olmuştur. Dışişleri Bakanı Davutoğlu bir taraftan dış politikanın alt yapısını ve söylemini oluştururken diğer taraftan uygulanması sürecinde de aktif bir rol üstlenmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ise, görev süresi boyunca dış politika meseleleri ile yakından ilgilenmiştir. Abdullah Gül'ün dış politika meselelerine bu yakın ilgisi, Çankaya'ya hükümetin dış politikasını zenginleştiren, çeşitlendiren ve bir yönüyle de tamamlayan bir rol yüklemiştir. Çankaya her ne kadar dış politika yapım sürecine yön tayin eden, ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasa da, söz konusu dönem içinde dış politika uygulama sürecinin önemli bir aktörü haline gelmiştir. Bu dönemi, önceki dönemlerden ayıran en temel özelliklerden bir tanesi hükümet ile Çankaya arasındaki uyumun sağlanması ile önceki dönemlerde dış politika yapım sürecine yön veren anayasal olarak yetkisiz kurumların süreçteki etkinliğine son verilmiş olmasıdır. Böylece dış politika yapım sürecinin yasal zemine ve demokrasiye uygun şekilde sivilleşmesi sağlanmıştır. Bu durum salt güvenlik perspektifi ile ele alınan dış politikanın çeşitlenmesine ve çok boyutlu bir hüviyet kazanmasına imkan sağlamıştır.

c) Recep Tayyip Erdoğan Dönemi

Arap Baharı'nın ters dalgası Türkiye'nin, bölge ile ilgili tezlerine uluslararası kamuoyunda destek bulamamasına neden olmuştur. Başbakan Erdoğan'ın Dış Politika Başdanışmanı İbrahim Kalın da bu durumu "değerli yalnızlık" olarak ifade etmiştir.³⁸⁶ PYD/YPG ve DAESH gibi terör tehditleri, illegal bir örgüt olan FETÖ'nün devleti ele geçirme girişimi ve 2015'de çözüm sürecinin sona ermesi ile PKK'nın ulusal sınırlar içerisindeki terör faaliyetleri ile karşı karşıya kalan Ankara, dış politikaya alan açan tarihi ve coğrafi derinlik ve medeniyet gibi söylemleri ikinci plana almıştır. Kasım 2015'de ise Rus uçağının düşürülmesiyle Türk dış politikası, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun ifadesiyle "aralıksız krizler sarmalı"nda kalmıştır. YPG/PYD meselesinde ve DAESH ile mücadele yöntemi konusunda ABD ile farklı tezlere sahip olan Türkiye, Rus uçağının düşürülmesiyle Moskova ile de gerilimli bir ilişkiyi sürdürmek durumunda kalmıştır.

Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı krizler çok boyutlu yürütülen dış politikanın "değerli yalnızlığını" derinleştirmiştir. Bu durum medeniyet vurgu-

³⁸⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602>, (Erişim tarihi: 04.05.2019).

su, Osmanlı mirası, tarihi ve coğrafi derinlik söylemlerinin yerine, güvenlik ve güç eksenli yeni bir politik söylemi dış politikaya hâkim kılmıştır. Ancak söz konusu değişim normatif değerlerin dış politikadan soyutlanması veya proaktif dış politika anlayışından vazgeçildiği anlamına gelmemektedir. Normatif değerlerin, dinamizmini koruyan yeni güvenlik endeksli dış politika anlayışına entegrasyonu, Keyman tarafından “proaktif ahlaki realizm” olarak nitelendirilmiştir.³⁸⁷

Bu dönemde Erdoğan’ın ilk defa millet tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı olması, Erdoğan’a anayasal yetkilerini tamamıyla kullanması için güçlü bir dayanak olmuştur. Erdoğan’ın seçilmiş olduğu 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde pratiğe geçen bu değişim Erdoğan’ı dış politika yapım sürecinin merkezine taşımıştır.³⁸⁸

Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle boşalan başbakanlık koltuğu için vekâlet Ağustos 2014’te Davutoğlu’na verilmiştir. Davutoğlu yeni hükümeti kurarak 62. hükümetin başbakanı olarak göreve başlamıştır. Haziran 2015 seçimlerinde hükümeti tek başına kuracak yeterli vekil sayısına ulaşamayan AK Parti, Kasım 2015 seçimlerinde %49.49 oy oranıyla söz konusu yeterliliği sağlamış ve yeniden tek başına iktidar olmuştur. Fakat Davutoğlu’nun AK Parti Genel Başkanlığı ve Başbakanlığı döneminde Erdoğan ile Davutoğlu arasındaki bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.³⁸⁹ Bu görüş ayrılıkları hem iç siyasette hem dış politika anlayışında Erdoğan ve Davutoğlu arasında bir gerilim hattına sebep olmuştur. Örneğin, Davutoğlu’nun talebi üzerine MİT Başkanı Hakan Fidan’ın milletvekili adayı olmak için istifa etmesi Erdoğan tarafından onay görmemiş ve Fidan MİT Başkanlığı görevine geri dönmüştür.³⁹⁰ Diğer bir örnek ise AB ile yürütülen mülteciler konusundaki müzakerelerde gün yüzüne çıkmıştır. Avrupa Parlamentosu Başkanı Schulz’un “biz Erdoğan ile değil, Davutoğlu’nun başbakanlığındaki Türk hükümetiyle anlaştık”³⁹¹ ifadeleri de dış politika yapım sürecini şekillendiren Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu arasındaki fikir ayrılıklarına işaret etmektedir.

³⁸⁷ Fuat Keyman, A New Turkish Foreign Policy: “Toward Proactive Moral Realism”, *Insight Turkey*, Cilt 19, Sayı 1, 2017, ss. 55-69.

³⁸⁸ Ali Balcı, age, s. 369.

³⁸⁹ Nebi Miş ve diğerleri, *2016’da Siyaset*, (İstanbul, SETA Yayınları, 2016), s. 8.

³⁹⁰ <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-istifa-eden-hakan-fidana-kirgin,fjbCMFlvtk-EDSKuZJ-83nQ>, (Erişim tarihi: 04.05.2019).

³⁹¹ <https://www.sozcu.com.tr/2016/dunya/muhatabimiz-davutoglundur-erdogan-degil-1166187/>, (Erişim tarihi: 13.03.2019).

Başbakan Davutoğlu 5 Mayıs 2016'da hem başbakanlık hem de AK Parti Genel Başkanlığı görevinden istifa etmiştir. 24 Mayıs 2016 yeni hükümette başbakanlık görevi Binali Yıldırım'a verilmiştir. Binali Yıldırım, dış politika konuları ile yakından ilgilenen bir liderlik sergilememiştir.³⁹² Yine Balcı'ya göre, yeni hükümetin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise karar verme mekanizmasında aktif rol almaktan ziyade icracı bir bakan olarak dış politikanın hayata geçirilmesi sürecinde ön plana çıkmıştır. Hükümetin bu konuda Erdoğan ile uyumlu çalışması dış politika konularında inisiyatifin cumhurbaşkanlığında olduğu bir süreci hazırlamıştır. AK Parti'nin TBMM'deki çoğunluğu elinde tutması ve Erdoğan'ın dış politika meselelerine yakın ilgisi Erdoğan'ı dış politika yapım sürecinin merkezinde konumlandırmıştır. Önceki dönemlerden farklı olarak demokratikleşme süreci ile yasal yetkilerinin ötesinde dış politika yapım sürecine müdahil olan kurumsal olmayan yapıların süreçten tasfiyesi ve Erdoğan'ın halk tarafından doğrudan seçilmesi bu dönemde cumhurbaşkanlığını dış politika yapım sürecinde ayrıcalıklı bir pozisyona getirmiştir.

Cumhurbaşkanlığına tanınan geniş yetkilerin ötesinde, Erdoğan'ın doğrudan halk tarafından seçilmesi ve karizmatik liderliği parlamenter sistemde başkanlık sistemini anımsatan yetkilere sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Erdoğan bu durumu şu ifadelerle açıklamıştır:³⁹³

“Cumhurbaşkanı elbette Anayasa'da sınırları çizilen yetkiler çerçevesinde ama doğrudan millete karşı sorumlu olarak görevini yürütmek durumundadır. Bu makamda kim oturursa otursun yapacağı budur. İster kabul edilsin ister edilmesin, Türkiye'nin yönetim sistemi bu anlamda değişmiştir. Şimdi yapılması gereken bu fiili durumun hukuki çerçevesinin yeni bir Anayasa ile netleştirilmesi, kesinleştirilmesidir.”

2014 seçimleri yaklaşırken Erdoğan sıklıkla bir “protokol cumhurbaşkanı” ve “alışılmış bir cumhurbaşkanı” olmayacağını,³⁹⁴ halk tarafından seçilmenin cumhurbaşkanına sorumluluklar yükleyeceğini ve icracı bir cumhurbaşkanı profili sergileyeceğini belirtiyordu. Erdoğan seçildikten sonra belirttiği gibi alışılmış cumhurbaşkanı tarzının dışına çıkarak güncel siyasi meseleler ile yakından ilgilendi.

³⁹² Ali Balcı, age, s. 350.

³⁹³ https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-baskanlik-sistemi-aciklamasi,eUs7_17mF0CQZnJamO46JQ, (Erişim tarihi: 13.03.2019).

³⁹⁴ <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-onemli-aciklamalar-siyaset-1980335/> (Erişim tarihi: 13.03.2019).

Çankaya artık siyaseten bağımsız, yetkili ve sadece halka karşı sorumluydu. Gözler, anayasanın 105. maddesinde belirtildiği üzere parlamentoya karşı sorumlu olan Cumhurbaşkanının karşı-imza ile gerçekleştirebildiği icraya ilişkin işlemlerin, halka karşı sorumlu olan cumhurbaşkanı tarafından karşı-imzaya gerek kalmaksızın gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir.³⁹⁵ Başka bir deyişle Gözler Cumhurbaşkanının fiiliyatta başkanlık sisteminin yetkilerine sahip olacağını vurgulamıştır. Coşkun ise artık hükümet sisteminde değişiklik yapmanın bir zorunluluk haline geldiğini belirtmiştir.³⁹⁶

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE YASAL DURUM

Türkiye’de başkanlık sistemi tartışmalarının devam ettiği bir siyasi atmosferde FETÖ’nün TSK içerisindeki mensupları, 15 Temmuz 2016 akşamında bir darbe girişiminde bulundu. FETÖ’nün tıpkı yargıdaki mensupları ile sivil iktidarı ele geçirme girişiminde olduğu gibi, bu girişim de karar verme mekanizmasının yeniden gözden geçirilmesini beraberinde getirdi. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli; Cumhurbaşkanının tutumlarının fiili bir durum yarattığını, fiili durum ile hukuki çerçeve arasında bir tenakuz bulunduğunu, bu tenakuzun halkın hakemliğine başvurularak giderilmesi gerektiğini belirtti ve AK Parti’ye “Başkanlıkta ısrar ediyorsa teklifini Meclis’e getirmesi” çağrısında bulundu.³⁹⁷ Meclis’te kabul edilen teklif Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından onaylanması üzerine, halkoyuna sunuldu.³⁹⁸ 16 Nisan 2017’de %51.41 oy oranı ile anayasa değişikliği kabul edildi. Söz konusu değişiklik önceki referandumlardan farklı olarak yeni bir hükümet sistemini öngörmekteydi.

Türkiye’de parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişin sağlandığı anayasa değişikliği ile yürütme organına ait yetkiler Cumhurbaşkanında toplanmıştır. Böylece parlamenter sistemden kaynaklı yürütmedeki çift başlılık kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenleyen 104. madde, sistem değişikliği gereğince yeniden düzenlenmiştir. Buna göre cumhurbaşkanının özellikle yasama ve yürütmeye ilişkin görev ve yetkilerinin sınırları net bir şekilde çizilmiştir. Cumhurbaşkanı devletin başı olarak

³⁹⁵ Kemal Gözler, “Hükümet Sistemimiz Değişecek mi?”, Türkiye Günlüğü, Cilt 2104, Sayı 118, 2014, ss. 62-69, s. 63.

³⁹⁶ Vahap Coşkun, “16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi”, DÜHFD, Cilt 22, Sayı 36, 2017, ss. 3-30, s.5.

³⁹⁷ http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/613892/Bahceli_den_baskanlik_sistemine_yesil_isik.html, (Erişim tarihi: 16.04.2019).

³⁹⁸ Vahap Coşkun, age, s. 6-7.

anayasanın uygulanmasından ve devlet organlarının uyumlu bir şekilde çalışmasından sorumlu tutulmuştur.

Yasama ve yürütme organları arasında ilişkiyi düzenleyen 89. maddede değişikliğe gidilerek, Cumhurbaşkanının TBMM'nin kabul ettiği bir yasa-yı veto hakkı olduğu, ancak Meclis'in söz konusu kararı hiçbir değişikliğe uğratmaksızın üye tam sayısının salt çoğunluğu ile kabul etmesi durumunda Cumhurbaşkanı söz konusu kanunu yayınlamak durumunda olduğu belirtilmiştir.³⁹⁹

Yeni düzenleme ile birlikte 104. maddeye göre, Cumhurbaşkanı, devletin ve yürütme organının başıdır.⁴⁰⁰ *“Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanları atamak ve görevlerine son vermek, üst kademe bürokrat atamaları yapmak ve bürokratların görevine son vermek, yabancı ülkelere Türkiye Cumhuriyetinin temsilcilerini göndermek ve yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek, milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak, milli güvenlik politikalarını belirlemek ve gerekli tedbirleri almak, TSK'nın kullanılmasına karar vermek ve yürütmeye ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkartmak”* Cumhurbaşkanının görev, yetki ve sorumlulukları arasındadır. Yine Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda ve kanunda açıkça düzenlenen konularda cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamayacağı, Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümlerinin uygulanacağı, TBMM'nin aynı konuda kanun çıkarması durumunda ise, Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin hükümsüz hale geleceği belirtilmektedir.⁴⁰¹

Ayrıca 106. maddede değişikliğe gidilerek *“Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların, Cumhurbaşkanına karşı sorumlu olması”* ve *“bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleneceği”* karara bağlanmıştır.

Cumhurbaşkanına 104. ve 106. maddede verilen yetkiler gözetildiğinde, cumhurbaşkanı kabinesini oluşturmakta ve şekillendirmekte tam yetkilidir. Söz konusu yetki cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle hayata geçirilebilmektedir. Böylece Cumhurbaşkanına, bakanlıkların kurulması ve kaldırılması süreçlerinin yanında, bakanlıkların görevlerini, yetkilerini, teşkilat yapısı ile

³⁹⁹ https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, (Erişim tarihi: 14.04.2019).

⁴⁰⁰ https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, (Erişim tarihi: 14.04.2019).

⁴⁰¹ Menaf Turan, *“Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”*, Social Sciences Research Journal, Cilt 7, Sayı 3, 2018, ss. 42-91, s.59.

merkez ve taşra teşkilatlarını belirleme konusunda yetki tanınmıştır. Kabine üyelerinin sadece Cumhurbaşkanına karşı sorumlu olması, yeni anayasanın yürütme gücünü, cumhurbaşkanında toplanmasını öngördüğüne işaret etmektedir.

104. maddeye ek olarak, 116. madde de yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkiyi düzenlenmiştir.⁴⁰²

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, üye tamsayısının beşte üç çoğunluğuyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Bu halde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır. Cumhurbaşkanının seçimlerin yenilenmesine karar vermesi halinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.”

Yeni anayasada Meclis’in yürütmeyi denetleme yetkisi devam etmektedir. 98. maddede belirtildiği üzere, *“Türkiye Büyük Millet Meclisi; Meclis araştırması, genel görüşme, Meclis soruşturması ve yazılı soru yollarıyla bilgi edinme ve denetleme yetkisini kullanır.”*⁴⁰³ Ancak, önceki anayasalardan farklı olarak, Meclis’in, bilgi ve denetim alma yoluyla hükümeti devirme yetkisi yoktur.

Görüldüğü üzere yeni anayasa ile Türkiye yeni bir hükümet sistemine geçiş yapmıştır. Yeni anayasada dikkat çeken en önemli hususlardan bir tanesi siyasal sistemi tıkayan ve siyasal sistemi kilitlenmesine sebebiyet veren yasal düzenlemelerde değişikliğe gidilmiş olmasıdır. Türkiye siyasi hayatında birçok kez tecrübe edildiği üzere siyasal sistemin kilitlenmesi askeri darbelere zemin hazırlamıştır. Fakat işleyen bir siyasal sistemin varlığı ise askeri darbe girişimlerini engelleyebilmiştir. Dolayısıyla yeni anayasa ile sistemin işleyişinin devamlılığı yasal olarak garanti altına alınmıştır.

Siyasi istikrarı, bütüncül bir karar mekanizması oluşturmayı ve devlet mekanizmasının işleyişini sekteye uğratacak dinamiklerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan sistemde, koalisyon hükümetinin kurulmasına imkan bırakılmamıştır. Bu manada cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, dünyada örnekleri sergilenen sistemlerin çıkmazı olan siyasi tıkanıklığı aşacak siyasi araçların yoksunluğunu gözetmiş ve devletin organlarını söz konusu çıkmazları aşacak araçlar ile donatmıştır. TBMM ve Cumhurbaşkanı seçimlerinin eş zamanlı yapılması, seçimlerin karşılıklı yenilenebiliyor olması ve meclisin hükümetin bütçesini onaylamaması durumunda yürütmenin bir önceki senenin bütçesini revize ederek yürürlüğe sokabilme kabiliyeti söz konusu

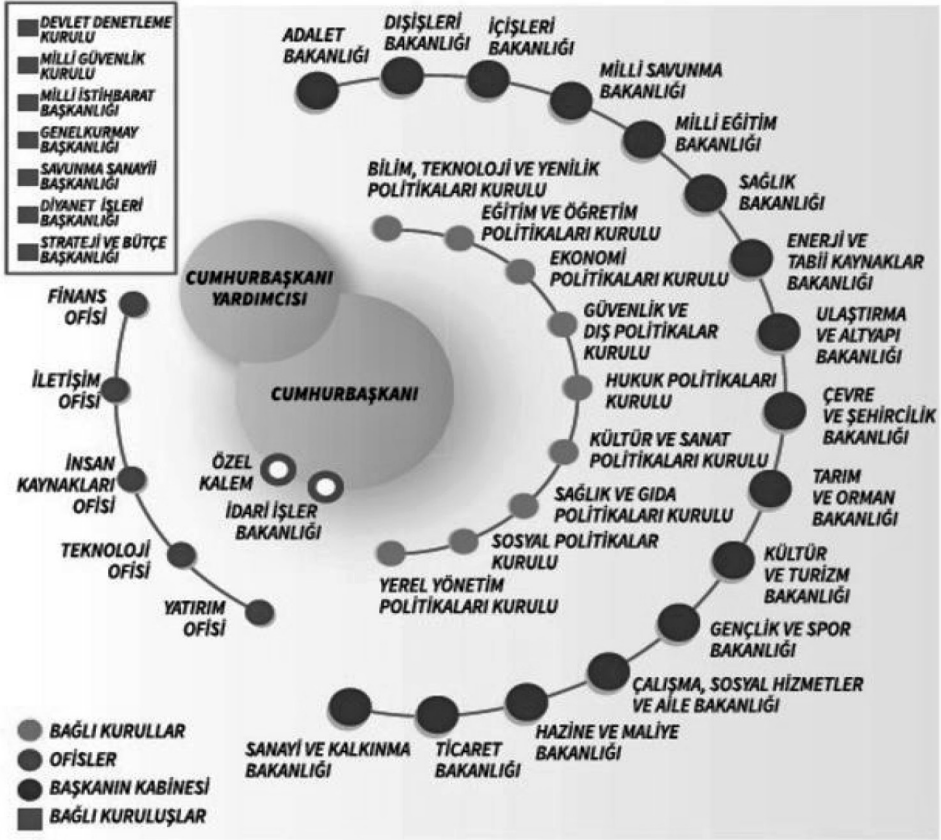
⁴⁰² https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, (Erişim tarihi: 14.04.2019).

⁴⁰³ https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, (Erişim tarihi: 14.04.2019).

sistemin kilitlenmesini önleyecek mekanizmalar olarak planlanmıştır.⁴⁰⁴ Diğer bir deyişle cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, ayrılığını benimsemiş olduğu kuvvetlerin içerisindeki dinamiklerin bütüncül bir yapıda uyumlu hareket etmesini amaçlamıştır.

Son olarak, yeni anayasa değişikliği ile 106. maddede Cumhurbaşkanının, cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısını ve kabinesini oluşturması karara bağlanmıştır. Yayınlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı aşağıdaki gibi planlanmıştır:

Tablo 2: 2017 Anayasa Değişikliği Sonra Cumhurbaşkanlığı Teşkilat Yapısı



⁴⁰⁴ Haluk Alkan, Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Kurumsal Özellikleri ve Demokratikleşme Sürecine Olası Etkileri, Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, 2018, ss. 139-159, s.148.

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE FİİLİ DURUM

Cumhurbaşkanlığı sistemi dünyadaki başkanlık sistemi uygulamalarından farklı olarak üst düzey bürokratların atanmasını yasamadan bağımsız olarak yürütmenin inisiyatifine bırakmıştır. Böylece yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanına, devlet mekanizmasının stratejik pozisyonlarındaki etkinliği gözetilerek gerekli atamaları yapabilme yetkisi tanınmıştır. Bu yetki ile Cumhurbaşkanı değişen ulusal ve uluslararası koşulların gerekliliklerine göre devletin üst bürokrasisini şekillendirme imkânına sahip olmuştur.⁴⁰⁵

Halkın %50+1'in tercihi ile seçiliyor olması Cumhurbaşkanına geniş bir meşruiyet alanı sağlamıştır. Seçilecek olan Cumhurbaşkanının en az %50+1 oy alma zorunluluğu, ancak toplumun kayda değer bir kesiminin üzerinde mutabakat sağladığı bir liderin cumhurbaşkanı olmasına imkân tanımaktadır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı, yürütme alanındaki politikalarını hayata geçirme sürecinde olduğu gibi söz konusu politikaların yapım ve uygulanma sürecini yönetmekte ve süreç içerisinde rol alacak aktörlerin pozisyonlarını belirlemekte tam yetkilidir. Bu noktada Cumhurbaşkanı, söz konusu sürecin yönetiminde kendi belirlediği kadrosu ile çalışma inisiyatifini alabilmektedir.

Sistemin değişmesinin akabinde yeni sistemi hayata geçirecek seçimin gerekliliği ortaya çıkmıştır. 15 Temmuz sonrasında anayasanın değiştirilmesi için ittifak yapan AK Parti ve MHP, yeni sistemin ilk Cumhurbaşkanı olarak Erdoğan'ın adaylığını desteklemiştir. 24 Haziran 2018'de yapılan seçimde Erdoğan, ilk turda %52,59 oy oranıyla yeni sistemin ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Anayasa gereği Cumhurbaşkanı seçimleri ile birlikte yapılan meclis seçimlerinde ise AK Parti ve MHP'nin kurmuş olduğu Cumhuriyet İttifakı %53,66 oy oranı ile 344 vekil çıkarırken, CHP, İYİ Parti ve Saadet Partisi'nin (SP) kurmuş olduğu Millet İttifakı %33,94 oy oranı ile 189 vekil çıkarmıştır. Halkların Demokratik Partisi (HDP) ise %11,7 oy oranı ile mecliste 67 koltuğa sahip olmuştur.⁴⁰⁶ Cumhuriyet İttifakı içerisinde AK Parti mecliste 295 koltuğa sahipken MHP 49 koltuğa sahip olmuştur. Mevcut seçim sonuçlarına göre her hangi bir partinin meclis aritmetiğinde tek başına salt çoğunluğu sağlamadığı görülmektedir. Bu durum ittifak siyasetinin devamlılığını gerekli kılmaktadır.

Yeniden Cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan, anayasanın vermiş olduğu yetki ile kabinesini oluşturmuştur. Yeni sisteme geçişin seçimlerle fiili ola-

⁴⁰⁵ Haluk Alkan, age, s.146.

⁴⁰⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/10509>, (Erişim tarihi: 14.05.2019).

rak sağlanması ile birlikte Cumhurbaşkanlığı Külliyesi dış politika yapım sürecinde ayrıcalıklı bir role sahip olmuştur. Bakanlar Kurulu üyeleri parlamenter sistemde hükümet politikalarının geliştirilmesinde karar verme mekanizmasının merkezinde konumlanırken, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi bakanlıkların yetkilerini sistemin yeni politika aktörleri ile paylaşmalarını zorunlu kılmıştır.⁴⁰⁷ Tablo 2' de görüleceği üzere kabinenin ve bağlı kuruluşların yeni sistemde direk olarak Cumhurbaşkanına bağlanmasının yanı sıra, kurullar ve ofisler de yeni politika aktörleri olarak öngörülmüştür. Bu kurullar ve ofislerde altyapısı hazırlanan politikaların hayata geçişi Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile sağlanabilmektedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi politikaların belirlenmesi, uygulanması ve çıktılarının değerlendirilmesi süreçlerinde Cumhurbaşkanına direk olarak bağlı olan kurul ve ofislerin rol almasını öngörmektedir. Başka bir deyişle yeni sistem bu süreçlerde Cumhurbaşkanının aktif olarak yer almasına imkan tanımaktadır. Ayrıca kurul ve ofislerin sistemdeki rolü parlamenter sistemde bürokratik yaklaşımların ve bakanlıkların kendi iç birimlerinin hakim olduğu mevcut süreçlere akademi, düşünce kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinin de katılımını mümkün kılmıştır. Böylece geliştirilen politikaların toplumun geniş kesimlerinde karşılık bulması amaçlanmıştır.⁴⁰⁸

Türk dış politikasının “krizler sarmalından” geçtiği bu dönemde kurum-sallaşma ve dış politika araçlarını üretme konusunda karşılaşmış olduğu ciddi eksiklikler dış politikayı idare etmekte ve uygulamakta zorluklar ortaya çıkardığı gibi, aynı zamanda Türkiye'nin mevcut potansiyelini dış politikada tam anlamıyla yansıtamamasına sebebiyet vermiştir.⁴⁰⁹ Türkiye'nin, değişen bölgesel ve küresel dinamiklere cevap verebilmesi için, dış politika anlayışını ve araçlarını ve karar verme mekanizmasını söz konusu dinamiklerin gerektirdiği şartlara göre hazırlaması gerekmektedir.

⁴⁰⁷ Elvettin Akman, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kamu Politikası Aktörleri”, *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2019, ss. 35-54, s.39.

⁴⁰⁸ Berat Akıncı, “Türkiye’de Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Yeni Aktör: Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 16, 2018, ss. 2128-2146, s. 2135.

⁴⁰⁹ Ufuk Ulutaş, Kemal İnat ve Kılıç Buğra Kanat, “Türk Dış Politikasında Yeni Güncelleme: TDP v.16.4.2017”, *SETA Perspektif*, Sayı 172, 2017, s. 4.

SONUÇ

Türk dış politikası, 17 yıldır devam eden AK Parti döneminde gerek kurumsal gerekse de anlayış ve yaklaşım açısından köklü revizyonlara uğramıştır. Öncelikle kurumsal olarak, Soğuk Savaş sonrası küresel dönüşüme rağmen direnç gösteren ve dış politikayı “yüksek siyaset”in (*high politics*) bir alanı olarak gören ordu, MGK ve bakanlık bürokratları gibi geleneksel aktörlerin dış politika yapım sürecindeki rolleri kısıtlanmıştır.⁴¹⁰ Böylece, sivil siyasetin kitlenmesi ile kendilerine alan bulan ve anayasal yetkilerini aşarak kendilerini rejimin nihai koruyucusu olarak gören geleneksel yapılar, anayasal yapılara dönüştürülmüştür.

Akgün’ün belirttiği gibi bir ülkenin dış politikasını anlamak için öncelikle kurumsal çerçevenin ardından ise söz konusu kurumlara yön veren siyasi iradenin derinlemesine analiz edilmesi gerekmektedir. Türkiye’de 2002-2007 yılları arasında yasal durumu aşan pratik kurumsal düzen tekrardan anayasal gerekliliklere uygun hale getirilmiş ve 2007 ve 2017 anayasa değişiklikleri ile yeni bir kurumsal düzen benimsenmiştir. Dış politikaya yön veren kurumların anayasal olarak revize edilmesi yeni bir dış politika anlayışını da beraberinde getirmiştir. Erdoğan’ın karizmatik liderliğinin ön plana çıktığı yeni dış politika anlayışına göre Türkiye, proaktif ve çok yönlü bir dış politika benimsemeyi öncelemiştir.⁴¹¹

Türk dış politikası uluslararası sistemin ve bölgesel ve küresel gelişmelerin getirdiği değişime uygun olarak, artık tek yönlü Batı çizgisinden, bölgesel gelişmelere daha duyarlı, aktif ve çok yönlü bir çizgiye evrilmeye başlamıştır. Bu dönemde Türk dış politikası tek yönlü ve batı endekli dış politika araçlarının hâkimiyetinden kurtularak kendi geliştirmiş olduğu özgün dış politika araçlarını hayata geçirmek suretiyle alternatif dış politika geliştirme kapasitesini ortaya koymuştur. Özgün dış politika araçları ise Türkiye’nin kendi kimliksel, kültürel ve tarihsel derinliğinin ve birikiminin dış politikada birleştirici bir unsur olarak yansıtılması ile elde edilebilmiştir.⁴¹²

Yeni sistem ile birlikte Cumhurbaşkanlığı alternatif yeni politika aktörlerinin de katılımına dış politika yapım sürecinin merkezinde kilit bir role sahiptir. Türkiye’nin hükümet sistemi arayışı serüvenine bakıldığında mevcut sistemin bir sürecin sonucunda benimsendiği gözlemlenmektedir. 1921

⁴¹⁰ Birol Akgün, age, s. 54.

⁴¹¹ Tarık Oğuzlu, age, s. 354-357

⁴¹² Muharrem Eksiş, *Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, (Ankara, Siyasal Yayınevi, 2014), s. 142.

Anayasası'nda Meclis Hükümeti benimsenirken, 1924 Anayasası ile parlamenter sisteme daha yakın bir meclis hükümeti sistemine geçiş yapılmıştır. 1961 Anayasası ile parlamenter sistem benimsenmiş fakat 1982 Anayasası her ne kadar parlamenter sistemin gerekliliklerini sağlasa da Cumhurbaşkanına başkanlık sistemini anımsatan yetkiler tanımıştır. 2007 yılında yapılan referandumla Cumhurbaşkanının direk halk tarafından seçilmesinin kabul edilmesi ise meclisten bağımsız bir cumhurbaşkanı profili ortaya çıkarmıştır. 2017 yılında yapılan referandumla ise cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş yapılmıştır. Türkiye'nin yaşamış olduğu siyasi tecrübeler yasal/formel ve kurumsal durumun gözden geçirilmesini beraberinde getirmiştir. Görüldüğü üzere cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi uzun bir arayışın ardından gelinen noktayı işaret etmektedir.

Bunun yanında tıpkı 2000 sonrasında olduğu gibi küresel yönelimlerin iç siyasi süreçlere etkisi göze çarpmaktadır. Roskin İngiltere, Fransa, Japonya ve Almanya gibi farklı hükümet sistemlerine sahip birçok ülkenin son yıllarda başkanlık sistemine ya da başkanları andıran güçlü başbakanların olduğu bir sisteme doğru meylettiğini ifade etmektedir.⁴¹³ Bunun yanında hiçbir ülkenin salt parlamenter sisteme yönelmediği aksine parlamenter sistemden uzaklaşıldığını belirtmektedir. Roskin'e göre bu durum iletişim kaynaklarının ve çıkar gruplarının çeşitlenmesi ve seçmenlerin siyasi atmosferde merkeze yönelik eğilimleri açıklamaktadır. Kısacası ülkeler artık daha merkezi yapıları benimsemektedir. Türkiye'de özellikle 1982 Anayasası ile yasal düzlemde kendini gösteren bu eğilim, siyasal zeminde tam anlamıyla 2017 Referandumu sonrasında yer edinebilmiştir.

Özetle Türkiye'de dış politika yapım sürecinin kurumsal olarak dönüşümü, dış politika anlayışının dönüşümüne zemin hazırlamıştır. Gerçekleşen kurumsal dönüşüm bir taraftan sivil iktidarın askeriye üzerindeki kontrolünü güçlendirirken aynı zamanda karar verme sürecini domine eden seçkin elitist zümrenin de tasfiyesi anlamına gelmektedir.⁴¹⁴ Yeni dış politika anlayışı, elitist zümrenin öngördüğü sadece güvenlik ve jeopolitik yaklaşımlara endeksli dış politikayı dönüştürdüğü gibi, Türkiye'nin dış politikasını oluştururken kendi kimliksel, kültürel ve tarihi mirasından faydalanmasını da beraberinde getirmiştir. Türk dış politikasının özünde gerçekleşen bu dönüşüm, kurumsal manada bir dönüşümü de gerekli kılmıştır. Bu dönüşümde

⁴¹³ Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür*, (Ankara, Liberte Yayınevi, 2016), s. 41.

⁴¹⁴ Stephen F. Larrabee, *Turkey's New Geopolitics*, *Survival*, Cilt 52, Sayı 2, 2010, ss. 157-180, s. 160.

cumhurbaşkanlığının rolü dikkat çekmektedir. Karizmatik liderliği ile “alışılmış Cumhurbaşkanı” ve “protokol Cumhurbaşkanı” tipinin dışına çıkan Erdoğan, seleflerinden farklı olarak cumhurbaşkanlığını siyasetle ilgili meselelerin merkezine taşımıştır. Erdoğan’ın liderliğinde dönüşen bu anlayış, değişen bölgesel ve küresel dinamikler tarafından zaman zaman test edilmektedir. 1982 ve 2017 yıllarına ilişkin Cumhurbaşkanlığı teşkilat şemasını ortaya koyan tablo 1 ve tablo 2 incelendiğinde dış politikadaki dönüşümün kurumsal dönüşüm ile karşılıklı etkileşimi açıkça görülmektedir. Bu durum Türk dış politikasını analiz sürecinde iç güçler dengesinin ve yasal ve kurumsal çerçevenin göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- 11 16, 2016. <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogandan-partili-cumhurbaskani-aciklamasi/686490> (accessed 03 26, 2018).
- Akçakaya, Murat, ve Abdülkadir Özdemir. «Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Siyasal İstikrar.» *Third Sector Social Economic Review* 53, no. 3 (2018): 922-944.
- Akgün, Birol. «Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Dış Politikadaki Rolü.» *Çankaya'da İlk Üç Yıl* (SDE Publishers), Ocak 2011: 53-65.
- Akın, Rıdvan. *Gaziden Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Press, 2009.
- Akıncı, Berat. «Türkiye'de Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Yeni Aktör: Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları.» *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 9, no. 16 (2018): 2128-2146.
- Akman, Elvettin. «Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kamu Politikası Aktörleri.» *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi* 15, no. 1 (2019): 35-54.
- Aksu, Fuat. «Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar.» *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 15, no. 59 (2018): 65-87.
- Aksu, Muharrem. «Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim.» *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17, no. 3 (2012): 441-465.
- Alden, Chris, ve Amnon Aran. *Foreign Policy Analysis*. Oxon: Routledge, 2017.
- Alkan, Haluk. «Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Kurumsal Özellikleri ve Demokratikleşme Sürecine Olası Etkileri.» *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2018: 139-159.
- Anadolu Ajansı*. 25 06 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/10509>.
- Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. İstanbul: Alfa, 2017.
- Bayramoğlu, Ali. «Asker ve Siyaset.» *Birikim Dergisi*, no. 160-161 (2002): 28-48.
- Coşkun, Vahap. «16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi.» *DÜHFD* 22, no. 36 (2017): 3-30.
- Cumhuriyet*. 11 10 2016. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/613892/Bahceli_den_baskanlik_sistemine_yesil_isik.html.
- Çekiç, Mahmut. «1982 Anayasası'nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi.» *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, no. 7 (2016): 441-478.
- Duran, Burhanettin. «Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi.» In *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, 13-64. Ankara: SETA, 2011.
- Duran, Lütfi. *Türkiye Yönetiminde Karmaşa*. İstanbul: Çağdaş Publishers, 1988.
- Ekşi, Muharrem. *Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Publishers, 2014.

- Erdoğan, Mustafa. *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Publishers, 2003.
- Ertosun, Erkan. «Dış Politikada Özal’lı Yıllar: 1983-1993.» *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1946 - 2012* içinde, yazar Cihat Göktepe ve Tuba Ünlü Bilgiç, 290-318. İstanbul: Ufuk Press, 2014.
- Gönenç, Levent. «Türkiye’deki Hükümet Sistemi Tartışmalarına İlişkin Değerlendirmeler.» *Yeni Türkiye Dergisi* 9, no. 51 (2013): 269-279.
- Gözen, Ramazan. *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye’nin Dış Politikası*. Ankara: Palme Yayınları, 2008.
- Gözen, Ramazan. «Türk Dış Politikasında Karar Alma Mekanizması, Turgut Özal ve Körfez Krizi.» *Yeni Türkiye*, 1996: 286-303.
- Gözler, Kemal. *Cumhurbaşkanı-Hükümet Çatışması*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2000.
- Gözler, Kemal. «Hükümet Sistemimiz Değişecek mi?» *Türkiye Günlüğü* 2104, no. 118 (2014): 62-69.
- Gürpınar, Bulut. «Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika.» *Uluslararası İlişkiler* 10, no. 39 (2013): 73-104.
- Heper, Metin. «Islam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan.» *Insight Turkey* 15, no. 2 (2013): 141-156.
- Hudson, Valerie M. *Foreign Policy Analysis Classic and Contemporary Theory*. 2 cilt. Boulevard: Rowman & Littlefield, 2014.
- Hudson, Valerie M. «Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations.» *Foreign Policy Analysis* 1 (2005): 1-30.
- Hürriyet*. 22 03 2015. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-konu-mankeni-olmam-28519751> (accessed 04 02, 2019).
- Hürriyet*. 2013. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602>.
- İzol, Ramazan. «Türkiye’de Ordu’nun Siyasi Varlık Sebepleri.” *Mülkiye Dergisi* 16, no. 235 (2002): 193-215.
- Keyman, Fuat. «A New Turkish Foreign Policy: “Toward Proactive Moral Realism”.” *Insight Turkey* 19, no. 1 (2017): 55-69.
- Kongar, Emre. *21. Yüzyılda Türkiye 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Press, 2007.
- Kubalkova, Vendulka. «Introduction.» *Foreign Policy in a Constructed World* içinde, yazar Vendulka Kubalkova, 3-15. New York: M.E. Sharpe, 2001.
- Larrabee, Stephen F. «Turkey’s New Geopolitics.” *Survival* 52, no. 2 (2010): 157-180.
- Light, Margot. «Foreign Policy Analysis.» *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* içinde, düzenleyen A. J. R. Groom ve Margot Light, 93-108. London: Pinter, 1994.

- March, James G., and Johan P. Olsen. "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life." *The American Political Science Review* 78, no. 3 (1984): 734-749.
- Milliyet. 06 12 2014. <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-onemli-aciklamalar-siyaset-1980335/> (accessed 03 13, 2019).
- Miş, Nebi, ve ve diğerleri. *2016'da Siyaset*. İstanbul: SETA, 2016.
- Murinson, Alexander. «The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy.» *Middle Eastern Studies* 42, no. 6 (2006): 945-964.
- NTV. 03 04 2015. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-istifa-eden-hakan-fidana-kirgin,fjbCMF lvtk-EDSKuZJ83nQ>.
- NTV. 15 08 2015. https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-baskanlik-sistemi-aciklamasi,eUs7_17mF0CQZnJamO46JQ (accessed 03 13, 2019).
- Oğuzlu, Tarık. "Türk Dış Politikasından Davudoğlu Dönemi." *Ortadoğu Analiz* 1, no. 9 (Eylül 2009): 43-50.
- Oğuzlu, Tarık. «Türk İç ve Dış Siyasetinde Devrimsel Yıllar: 2002-2012.» *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi* içinde, düzenleyen Tuba Ünlü Bilgiç ve Cihat Göktepe, 341-372. İstanbul: Ufuk Publishers, 2014.
- Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2000.
- Özbudun, Ergun, ve William Hale. *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı*. İstanbul: Doğan Press, 2010.
- Özcan, Gencer. «Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı.» *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası* içinde, düzenleyen Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, 19-62. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Özcan, Gencer. «Türk Dış Politikasında Sosyo-Politik Yapı ve Aktörler.» *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, yazar Faruk Sönmezoğlu, 5-54. İstanbul: Der Publishers, 2012.
- Özcan, Gencer. «Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika 1983-1993.» *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, düzenleyen Faruk Sönmezoğlu, 293-316. İstanbul: Der Yayınları, 1994.
- Pazarıcı, Hüseyin. «Türk Dış Politikası ve Hukuk.» *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 7, no. 2 (2008): 119-132.
- Putnam, Robert D. "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-level Games." *International Organization* (MIT Press) 42, no. 3 (1988): 427-460.
- Robins, Philip. *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy*. Seattle: University of Washington Press, 2003.
- Rosenau, James N. «A Pre-Theory Revisited: World Politics in Era of Cascading Interdependence.» *International Studies Quarterly* 28, no. 3 (1984): 245-305.
- Rosenau, James N. "Pre-theories and Theories of Foreign Policy." In *Approaches in Comparative and International Politics*, edited by R. B. Farrell. Evanston IL: Northwestern University Press, 1966.

- Roskin, Michael G. *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür*. 8. Translated by Bahattin Seçilmişoğlu. Ankara: Liberte Publishers, 2016.
- Sevinç, Murat. «Güncel Gelişmelerin Işığında 1982 Anayasası'na Göre Cumhurbaşkanı.» *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2002: 109-137.
- Snyder, Richard C., Henry W. Bruck, and Burton Sapin. *Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics*. New York: Free press of Gloncoe, 1962.
- Soysal, Mümtaz. *Dış Politika ve Parlamento*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1964.
- Sözcü. 03 04 2016. <https://www.sozcu.com.tr/2016/dunya/muhatabimiz-davutoglu-dur-erdogan-degil-1166187/> (accessed 03 13, 2019).
- Şener, Bülent. *Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği (1923-2010)*. Ankara: Barış Publishers, 2013.
- Tan, Turgut. «1982 Anayasası Yönünden Yürütme Görevi ve Yetkisinin Niteliği (Güçlü Devlet ya da Güçlü Yütütme).» *Anayasa Yargısı* 1, no. 4 (1984): 31-47.
- Tezkan, Yılmaz. *Siyaset, Strateji ve Millî Güvenlik*. İstanbul: Ülke Publishers, 2000.
- “The Constitution of the Republic of Turkey (1982).” n.d. <http://www.anayasa.gen.tr/1982Constitution-1995-3.pdf> (accessed 01 23, 2019).
- Turan, Menaf. «Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi.» *Social Sciences Research Journal* 7, no. 3 (2018): 42-91.
- «Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.» https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf.
- Ulutaş, Ufuk, Kemal İnat, and Kılıç Buğra Kanat. “Türk Dış Politikasında Yeni Güncelleme: TDP v.16.4.2017.” *SETA Perspektif* (SETA Publishers), no. 172 (May 2017).
- Uzgel, İlhan. *TDP'nin Oluşturulması*. Cilt 1, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* içinde, düzenleyen Baskın Oran, 73-93. İstanbul: İletişim Publishers, 2001.
- Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishers, 1979.
- Wendt, Alaxender. *Social Theory of International Politics*. New York: Cambridge University Press, 1999.
- Wight, Colin. «They Shoot Dead Horses Don't They? Locating Agency in the Agent-Structure Problematique.» *European Journal of International Relations* 5, no. 1 (March 1999): 109-142.
- Yılmaz, Samet, ve Oğuzhan Özdemir. «A More Active Foreign Policy: Domestic Factors of Turkey's Middle East Policy During Second Tenure of Justice and Development Party.» *Journal of Management and Economics Research* 15, no. 3 (September 2017): 1-24.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 32. İstanbul: İletişim Press, 2016.